

Список бібліографічних посилань:

1. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2021 рік: форма 6 // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 17.02.2022).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.01.2022).

УДК 343.92

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

*доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
перший проректор Харківського
національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>*

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним із відомих психологічних прийомів, який широко застосовується у практиці протидії злочинності, є профайлінг, в основі якого лежить таке явище, як антиципація (передбачення), тобто сформоване уявлення про предмет, явище, результат дії в свідомості людини ще до того, як вона буде реально сприйнята або здійснена. Термін «антиципація» як спеціальна психологічна категорія був введений у психологію В. Вундтом у 1880 році як синтез простих елементів психічного при неодмінному впливі «творчих» похідних.

Антиципація, або так звана прогностична компетентність особистості впливає не тільки на розвиток особистості в цілому, але й на характер зв'язку всієї особистісної структури і життєдіяльності суб'єкта. Все це дає підстави виділити основні особливості цього феномена. По-перше, існує як властивість особистості, але актуальною вона стає лише коли розгортається як психічний процес. По-друге, формує ставлення до майбутнього, є інструментом взаємодії суб'єкта з майбутнім і може бути визначена як форма пізнання майбутнього. Отже, прогностична компетентність особистості – це полідетермінована властивість. Тому можливо припустити, що в методологічному плані вона поєднує в собі основні види детермінації: психічно-фізіологічну, феноменологічну, соціально-практичну й ситуативну. Перераховані методологічні основи дають можливість розглядати прогностичну компетентність як важливий фактор у реалізації поведінки особи.

Залежно від компонентів прогностичної компетентності виділяють такі її підструктури.

Змістдіяльності: неспецифічна (належить до розряду загальних здібностей, має «зверхдіяльнісний» характер, функціонує в багатьох видах діяльності й забезпечує моніторинг, регуляцію, управління та корекцію роботи системи окремих прогностичних процесів) і специфічна (пов'язана зі змістовним складом тієї чи іншої діяльності й характером завдань, що виконуються).

Рівні усвідомлення процесу прогнозування: інтуїтивний (характеризується низькою усвідомленістю) і рефлексивний (базується на рефлексії як властивості суб'єкта діяльності).

Способи формування прогнозу: життєвий (виникає як результат соціалізації та

адаптації індивіда до навколишнього світу, в його основі – індивідуальний досвід, окремі знання різних сфер життєдіяльності, спостережливості, традиції, обряди і т. ін.) і професійний (базується на науковій картині світу й спеціальних знаннях. Є предметом цілеспрямованого формування в процесі підготовки фахівця).

Рівні вольової регуляції процесів: цілеспрямована вольова регуляція (має статус діяльності, характеризується цілеспрямованістю, певною системою мотивів, включаючи конкретну систему дій і операцій) і нецілеспрямована вольова регуляція (обслуговує елементарні форми випереджального психічного відображення при елементарних психічних процесах, містить інтуїтивний компонент).

У процесі відображення світу прогностична компетентність виконує три важливі функції: когнітивну (передбачення, очікування певних подій), регулятивну (готовність до попередження або досягнення певних подій майбутнього) і комунікативну (готовність до взаємодії з оточуючими, до пізнання і прогнозування майбутнього соціального взаємодії). Такі функції прогностичної компетентності є в будь-якому акті поведінки людини й несуть функцію просторово-часового відображення майбутньої реальності, а також знижують невизначеність при ухваленні рішення.

Можна виділити як мінімум п'ять рівнів антиципації:

- сенсомоторний (генетично рання форма антиципації, проявляється як просторово-часове перебування, розрізнення й випередження стимулу);

- перцептивний (локальні антиципаційні схеми у формі вторинних образів-уявлень, що дозволяють виділити завдання, заздалегідь уявити можливі реакції та результат відповідно до визначених критеріїв);

- рівень уявлень, або вторинних образів (активне використання «структурних» схем, що містяться в оперативній і довготривалій пам'яті, з метою формування панорамного передбачення, коли суб'єкт переживає просторово-часову безперервність середовища, у якому він діє, і буде діяти найближчим часом);

- вербально-логічний (інтелектуальні операції, пов'язані з широким узагальненням і класифікацією ситуацій із використанням зовнішньої і внутрішньої мови. На цій основі відбувається позаситуативне, випереджаюче планування дій до моменту настання очікуваних подій – це уявна модель бажаного досягнення);

- субсенсорний (неусвідомлені нервово-м'язові надбудови й рухи, що забезпечують різноманітність тонічних і позатонічних ефектів майбутніх дій).

Перехід від одного до іншого рівня характеризується ускладненням як когнітивного, так і регулятивного аспектів антиципації. Така багаторівнева будова свідчить про взаємозв'язок цих рівнів, а не про їх ізолюваність один від одного.

Вищенаведене свідчить про те, що антиципація або прогностична компетентність входить у систему загальнопсихологічних категорій і може бути проаналізована як властивість особистості, її здатність, як психічний процес, як діяльність. Прогностична компетентність може відкривати нові властивості під час взаємодії особистості із соціальною дійсністю й у процесі безпосереднього передбачення, прогнозування нею майбутніх результатів своїх дій.

Останнє, як відомо, і становить зміст технології профайлінгу, який складає сукупність психологічних методів і методик оцінки та прогнозування поведінки людини на основі аналізу найбільш інформативних приватних ознак, характеристик зовнішності, невербального і вербального стилів поведінки. Спочатку термін «профайлінг» (профілювання) вживався в контексті складання пошукового психологічного портрета (профілю) невідомої особи за слідами на місці злочину.

Інше значення поняття «профайлінг» служить для позначення технології спостереження й опитування пасажирів у ході передпольотного огляду з метою виявлення потенційно небезпечних осіб при авіаперельотах. Підготовка та

використання фахівців (профайлерів) із метою виявлення потенційно небезпечних пасажирів з огляду на можливість здійснення протиправних дій, насамперед терористичної спрямованості, вперше були реалізовані в Ізраїлі. Застосування технології профайлінгу сприяло присвоєнню авіакомпанії статусу однієї із найбезпечніших у світі. Досвід застосування профайлінгу авіакомпанією тепер впроваджується в багатьох країнах.

Але, в першу чергу, профайлінг – це система запобігання протиправним діям шляхом профілювання, тобто виявлення потенційно небезпечних осіб на основі невербальної та оперативної діагностики; технологія оцінки і прогнозування поведінки людини на основі таких характеристик, як: прояви вегетативної нервової системи, емоційні стани, особливості мовлення, невербальні прояви, особливості зовнішності й інші інформативні ознаки.

Технологія профайлінгу була створена як спосіб протистояння терористичним загрозам, які стали справжнім лихом ХХ століття. З'явившись у рамках системи безпеки аеропортів, профайлінг у наші дні став застосовуватися в багатьох сферах життя суспільства, де важливо оперативно оцінити і спрогнозувати поведінку. Технологія профайлінгу передбачає не тільки вміння виділити вербальні і невербальні ознаки брехні, а й прогнозувати поведінку людини на основі наявних даних, віднесення опонента до того чи іншого типу особистості.

Профайлінг також дає можливість отримати об'єктивну інформацію про потенційну небезпеку суб'єкта і може ефективно використовуватися для превентивних заходів щодо запобігання терористичним актам на транспорті та в місцях масового скупчення людей.

Інструментальна оцінка достовірності інформації за умови дотримання низки вимог до процедури дослідження і кваліфікації фахівця, що володіє спеціальними знаннями, є науковою експертизою брехні (правди), на відміну від різних інструментальних методів, заснованих на застосуванні поліграфа (лайдетектора, детектора брехні), достовірність яких має лише імовірнісний характер. Тепер профайлінг застосовується для вирішення проблем оцінки достовірності інформації при кадрових перевірках, службових розслідуваннях і в рамках кримінального судочинства з подальшою підготовкою процесуальних документів, висновку експерта та висновку спеціаліста. Профайлінг доцільно використовувати також із метою запобігання злочинам. Безумовно, застосовувати це на місці події буде важко, але якщо цю технологію запровадити, наприклад, на об'єктах інфраструктури, то поліцейські матимуть можливість виявити правопорушника завчасно, провести з ним профілактичну бесіду, перевірити за базами обліків МВС України та запобігти вчиненню кримінальних правопорушень.

УДК 343.93

Юрій Броніславович ДАНИЛЬЧЕНКО,

*доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України*

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕХІД: ВІД НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ДО СТРАТЕГІЇ

Новітня історія України рясніє як можливостями розбудови власної державності, так і викликами останній. Одним з найбільш серйозних серед них є триваюча російська